

J.C.G.M. JANSEN

**DE VAANDELCOLLECTIE VAN HET
SOCIAAL HISTORISCH CENTRUM**

Heel de negentiende eeuw door voerde de Nederlandse overheid, evenals die in de andere Westeuropese staten, een economische politiek, gekenmerkt door "faire aller", laat maar waaien. Het wilde kapitalisme, om een andere term van Rosanvallon aan te halen,¹ dat zich ontwikkelde, werd beheerst door dominantie van privébelangen. Aan het ontwikkelen van sociale structuren, passend bij de nieuwe markteconomie, werd van overheidswege nauwelijks aandacht besteed. Het totstandbrengen van nieuwe sociale evenwichten werd overgelaten aan het particulier initiatief. In het vrijwel homogeen katholieke Nederlands-Limburg betekende dit dat na de publicatie van de Encycliek Rerum Novarum in 1891 allerlei stands- en vakorganisaties ontstonden met talrijke lokale en parochiële afdelingen. Tot omstreeks 1950 gingen van die instellingen veel initiatieven uit om te geraken tot maatschappelijke vernieuwing.

Aan hun archieven besteedden de sociale organisaties gewoonlijk weinig aandacht. De opeenvolgende secretarissen bewaarden de oude paperassen op zolder of ruimden ze eenvoudig op. Vooral het besluit van de Duitse bezetter uit het begin van 1942 de katholieke sociale organisaties te nazificeren leidde tot grote schoonmaak. Dit had tot gevolg dat het steeds moeilijker werd de historie te reconstrueren van de maatschappelijke vernieuwingen die volgden op de industrialisatie van Limburg. In 1949 werd het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg opgericht met onder meer als opdracht de conservering van de schriftelijke nalatenschap van sociale organisaties, instellingen, verenigingen, bedrijven en bij de sociaal-economische vernieuwing betrokken personen.

De sociale organisaties bezaten evenwel niet alleen archivalia. Er waren ook enkele realia van waarde, vooral vaandels en vlaggen. Decennialang hadden de stands- en vakorganisaties zich naar het publiek gemanifesteerd, trekkend achter hun vaandel. In de loop van

¹ P. Rosanvallon, *Le libéralisme économique : histoire de l'idée de marché*, Paris 1989, pp. 208-214.

de jaren zestig van deze eeuw raakte deze vorm van representatie in onbruik. Ook vaandels verdwenen naar de zolder. Het Sociaal Historisch Centrum liet zich overtuigen van de noodzaak ook voor deze objecten een opvangmogelijkheid te creëren. Gaandeweg zijn 76 vaandels, vlaggen, spandoeken en wimpels ingeleverd. Het is een collectie die een nadere beschouwing meer dan waard is.

De vaandelcollectie van het Sociaal Historisch Centrum omvat stellig nog geen 10% van het totale aantal ten behoeve van sociale organisaties vervaardigde vaandels, maar is waarschijnlijk aardig representatief. Dat geldt op de allereerste plaats voor de regionale spreiding. Er zijn vijf vlaggen van nationale organisaties, alle vervaardigd na recente reorganisaties en fusies. Elf vaandels zijn afkomstig van provinciaal werkende organisaties, acht van Noordlimburgse afdelingen en tien van Middenlimburgse. Drieëntwintig vaandels stammen uit de mijnstreek, zeven uit Maastricht en het omliggende Heuveland, twee zijn van buiten de provincie afkomstig. Van een achttal vaandels was de herkomst niet te achterhalen. Heel de provincie is behoorlijk vertegenwoordigd, min of meer in verhouding tot de spreiding van de industriële bedrijvigheid in de jaren 1900 tot 1960. Het overgrote deel van de vaandels is afkomstig van arbeidersorganisaties. De overkoepelende standsorganisaties, achtereenvolgens R.-K. Volksbond, R.-K. Werkliedenvereniging, R.-K. Werkliedenbond, Katholieke Arbeidersbeweging en Nederlandse Katholieke Vakbeweging geheten, leverden achttien exemplaren. De diverse mijnwerkersbonden stonden aan de wieg van vijftien vaandels. Daarvan zijn er tien afkomstig van de (Rooms) Katholieke Mijnwerkersbond, vier van de socialistische A.N.M.B. en één van de Protestants-Christelijke Mijnwerkersbond. Van de overige vakbonden stammen veertien vaandels. Het zijn de R.-K. Metaalbewerkersbond (één), de R.-K. Bond van Spoor- en Tramwegpersoneel (vier), de Nederlandse Katholieke Bond van Vervoerspersoneel (één), de Nederlandsche R.-K. Bond van P.T.T.-personeel (één), de Nederlandsche R.-K. Bond van Handelsreizigers (één), de Industriebond N.K.V. (drie) en de Industriebond F.N.V. (één).

Een vijftal vaandels komt van Credo Pugno, een organisatie die zich ten doel stelde de katholieke sociale gedachten te propageren en leden te werven voor de katholieke arbeidersbeweging. Het is mogelijk dat het vaandel van de Propagandaclub Sint-Willibrordus ook tot deze groep behoort. Een tijdlang werd deze naam gebruikt voor een

voorgangster van Credo Pugno, later had zij betrekking op een vereniging die het katholicisme als zodanig promootte. De datering van het vaandel is te onzeker om een keuze tussen beide mogelijkheden te maken.

Vier vaandels en wimpels zijn afkomstig van de Katholieke Limburgse Middenstandsbeweging. Tot 1912 had deze beweging in de Volksbond één geheel uitgemaakt met de arbeidersbeweging. Na de afsplitsing bleef het ook in deze kring gebruikelijk een vaandel aan te schaffen.

Een zestal vaandels is afkomstig van organisaties die in sociaal of religieus opzicht de katholieke zaak ondersteunden. Twee ervan stammen van de drankbestrijdersorganisatie Sobrietas, telkens één van de Katholieke Actie - een instelling tijdens de Tweede Wereldoorlog gesticht om het werk van de door de bezetter opgeheven standsorganisaties voort te zetten - de Katholieke Limburgse Jong Studentenbond, de Eucharistische Kruistocht van het Bisschoppelijk College te Roermond - beide studentenverenigingen - en de Vereniging De Heilige Stede uit het in Noord-Brabant gelegen Overloon, een coördinatiepunt van lokale bedevaartgangers. Onlangs werd ook nog het vaandel ingeleverd van de Vereniging Limburgia, een gezelligheidsvereniging van in Brussel wonende Limburgers.

Van zeven vaandels kon de herkomst naar organisatietype niet worden vastgesteld. Enkele daarvan stammen vanwege de erop voorkomende voorstellingen zeker uit de arbeidersbeweging.

De arbeidersbeweging lijkt op het eerste oog sterk oververtegenwoordigd. Toch is dit waarschijnlijk niet zo. Speciaal de arbeiders hadden behoefte aan een vaandel. Alleen in deze kring waren lokale en parochiële afdelingsvaandels gebruikelijk. Een publiek optreden "achter het vaandel" eiste telkens opnieuw de aanwezigheid van een flink aantal leden. Waren de afdelingen ieder voor zich niet groot genoeg, dan trok heel de lokale vakbeweging op achter het vaandel van de standsorganisatie, in het begin de volksbond, later de werkliezenbond.

Het overwicht van de vaandels van katholieke organisaties kan worden verklaard door te wijzen op de dominantie van het katholicisme in Limburg. Tussen 1900 en 1960 was ruim 90% van de Limburgse bevolking katholiek. In de meeste gemeenten was het clubje socialisten te klein om geschaard achter een vaandel naar buiten te kunnen treden. Het getal protestanten was zo gering, dat meerdere

jaren verstreken voordat men het geld bijeen had voor tenminste één enkel bondsvaandel.² Slechts zelden zullen in deze kring afdelingsvaandels zijn aangeschaft, al wordt er in Amsterdam bij het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis één bewaard.

De meeste bewaard gebleven vaandels zijn niet erg oud. Op niet minder dan 31 vaandels is een jaartal vermeld. Het is verleidelijk in dit getal een aanduiding te zien van het jaar, waarin het vaandel is vervaardigd. Zo staat op het bondsvaandel van de Limburgsche R.-K. Werkliedenbond het jaartal 1900. Dit getal kan evenwel niet verwijzen naar het jaar van vervaardiging van het vaandel omdat de organisatie tot april 1912 Limburgsche R.-K. Volksbond heette en van dan af tot 1928 Limburgsche R.-K. Werkliedenvereniging Sint-Joseph. Alleen tussen 1928 en 1942 droeg zij de naam, vermeld op het vaandel. Het vaandel van de Werkliedenbond is lang na 1900 vervaardigd. Het is immers niet waarschijnlijk dat op een vaandel een naam wordt vermeld die de organisatie nog niet had op het moment dat het vaandel werd gemaakt, al is het eenmaal voorgekomen dat na een naamswijziging het opschrift op een vaandel werd aangepast. Na de splitsing in 1911 van de afdeling Heerlen van de Volksbond in een werkliedenorganisatie en een middenstandsvereniging bleef het vaandel aan de werklieden. Zij lieten er een nieuw opschrift opzetten met veel afkortingen omdat de ruimte te klein was: "R.K. Werkl. Ver. St. Joseph", met gebruikmaking van een heel andere stof in een afwijkend lettertype. De verandering is duidelijk te zien en omstandig gedocumenteerd.³ In het algemeen verwijzen de jaartallen op de vaandels niet naar de datum van vervaardiging. Aan de hand van mededelingen in jubileumgeschriften, persberichten verschenen bij gelegenheid van de overdracht van een vaandel, de op de vaandels aangetroffen tenaamstelling en soms ook de spelling daarvan kon van een vijftigtal vaandels het tijdstip waarop zij werden vervaardigd bij benadering worden bepaald. Twee vaandels uit de S.H.C.-collectie zijn vóór 1914 vervaardigd, elf en mogelijk vijftien stammen uit de jaren 1914-1929, acht à twaalf zijn tussen 1930 en 1942 vervaardigd,

² *De Protestants-Christelijke Mijnarbeider*, 2(18-12-1920, 04-06-1921), 8(02-12-1926 en 01-11-1927).

³ *Jubileumboek uitgegeven ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan der R.K. Werkliedenvereniging te Heerlen*, [Heerlen 1930], pp. 34-35.

zeventien stammen uit de periode 1945 tot 1964, vijf zijn jonger dan 1964.

Dit houdt in dat de vaandels gewoonlijk aanzienlijk jonger zijn dan de organisaties zelf. Van de 31 organisaties die hun oprichtingsdatum op het vaandel vermeldden, is 58% vóór 1914 ontstaan en 32% tussen 1915 en 1929. Slechts 7% kwam tussen 1930 en het begin van de Tweede Wereldoorlog tot stand; 3% is van na 1945. De wens een vaandel te bezitten, manifesteerde zich soms pas na vele jaren. Diverse keren werd het vaandel bij gelegenheid van een 20- of 25-jarig bestaan voor de eerste maal ontvouwd.

Waarom schaften zoveel organisaties zich met zulk een grote verfraging een vaandel aan? Financiële redenen hebben daarbij stellig weleens een rol gespeeld, doorslaggevend waren zij zelden; de meeste organisaties legden grote vindingrijkheid aan de dag bij het spekken van hun vaandelfonds. Veel belangrijker was de functie van het vaandel in de organisatie. Voor alles gold dat het publiek optreden achter een vaandel het zelfrespect van de arbeidersklasse versterkte. Op 7 augustus 1907 liepen 25 leden van de Katholieke Arbeidersbeweging van Geleen-Lutterade tijdens een openluchtmee-ting achter hun vaandel aan. De secretaris gewaagt in zijn jaarverslag van een opvallende "achting die de arbeidersklasse van toen af ten deel viel na de minachting in vroeger tijden".⁴ Ook het zelfbewustzijn van de afdeling speelde een rol. Men hechte grote waarde aan opvallen tijdens een vaandelstoet. Het georganiseerd spoorwegpersoneel te Reuver en Swalmen hield tussen de beide oorlogen een actie onder de gegoede burgers van beide gemeenten om een vaandel te kunnen kopen, zodat de afdeling "niet meer behoefde achter te staan bij de grotere afdelingen... op onze bondsdagen in verschillende groote plaatsen in ons land".⁵

Zelden trok men achter het vaandel om te demonstreren en voor eigen belangen op te komen. Gewoonlijk ging het om manifestaties met een breed maatschappelijk doel, zoals bondsdagen, toogdagen, vaandeldagen en vooral openbare bijeenkomsten van de katholieke Kerk, bijvoorbeeld katholiekendagen, Mariacongressen en processies.

⁴ *Feestgids 50 jaar K.A.B. Lutterade-Krawinkel*, Heerlen 1959, p. 17.

⁵ *Feestelijke herdenking van het 25-jarig bestaan van de afdeling Reuver-Swalmen van de R.-K. Bond van Spoor- en Tramwegpersoneel "Sint-Raphaël" op 26 januari 1938*, [z.pl. 1938], ongepagineerd.

Bij die gelegenheden toonden ook de arbeiders, dat zij geëmancipeerd waren, precies zoals andere groepen dit zo graag deden. Het emancipatiestreven van de arbeidersklasse, de in Nederland zich achtergesteld voelende katholieken en het "arme, verdrukte" Limburg gingen hand in hand, zozeer zelfs dat het lidmaatschap van een zich groepsemancipatie ten doel stellende standsorganisatie, i.c. de Katholieke Werkliedenbond, hoger werd aangeslagen dan het lidmaatschap van de vakbond, die slechts de economische belangen verdedigde.⁶ Juichend berichtte de lokale pers over feesten, waarbij duizenden personen achter wel 40 vaandels en ondersteund door de tonen van muziekgezelschappen door de Limburgse steden trokken.⁷ "Hier zijn wij en we willen gezien worden. Denk niet dat wij minder zijn dan anderen", was decennialang de teneur. Vooral tussen 1920 en 1960 was dit het geval. In die tijd was een vaandel onontbeerlijk. De sterke hang groepssolidariteit en zelfrespect bij allerlei gelegenheden te tonen, verklaart ook waarom zoveel vaandels zijn overgebleven van afdelingen van de standsorganisaties en van de mijnwerkersbond. Zij omvatten 45% van de collectie. De meeste afdelingen van de andere bonden waren te klein om telkens opnieuw, elke zomer wel vier, vijf keer een afvaardiging van voldoende omvang naar de publieke manifestaties te kunnen zenden. In geen geval mocht de indruk worden gewekt dat de arbeidersbeweging maar weinigen in beweging bracht. De geringe participatie - zelden was ergens meer dan 10% van de beroepsgroep georganiseerd - dwong juist bij openbaar optreden vaak tot bundeling van krachten. Daarop waren slechts twee uitzonderingen. De duizenden mijnwerkers woonden bijna allemaal in een klein aantal gemeenten rond de steden Heerlen en Sittard, zodat de afdelingen van de mijnwerkersbond al gauw groot genoeg waren voor een eigen presentatie. Een heel ander geval was de propagandistenclub Credo Pugno. De leden van Credo Pugno waren zo gemotiveerd dat zij bijna zonder uitzondering verschenen als zij naar een centraal punt werden ontboden. Op een Bondsdag van deze organisatie in 1934 waren 1.500 leden, 89 vaandels en 12 muziekgezelschappen present.⁸

⁶ R. Dieteren, *Mens en Mijn*, Heerlen 1953, pp. 69-70.

⁷ *Limburgs Dagblad*, 19 september 1937, verslag vaandelwijdingsfeest N.R.K.M.B.

⁸ *Credo Pugno, Jaarverslag 1934*, p. 7.

Het samengaan van sociaal, religieus en regionaal emancipatiestreven binnen de Limburgse Katholieke Arbeidersbeweging is ook zeer verhelderend voor het begrijpen van de symbolentaal op de vlaggen en vaandels. De afbeeldingen, voorkomend op de vaandels van katholieke en christelijke bonden zijn gewoonlijk een combinatie van religieuze, beroepsgebonden en naar de regio verwijzende symbolen. Religieuze symbolen, zoals de patroonheilige of het Kruis treft men 51 keer aan, werktuigen waarmee de werkmán de kost verdiende komen 36 keer voor, 25 keer is er een silhouet van stad of streek. In dit opzicht is er groot verschil tussen de vaandels van de religieus gebonden organisaties, katholiek en protestant, en de vaandels afkomstig van socialistische bonden. Die tonen hoogstens een beroepssymbool, soms zelfs alleen de naam van bond en afdeling. Vanaf 1964, toen de emancipatie als voltooid werd beschouwd, verdwenen de symbolen. Op de zeven na 1964 gemaakte vaandels komt slechts het embleem van de bond voor.

De religieuze symbolen zijn overdadig aanwezig. Op de 59 vaandels afkomstig van katholieke organisaties werden 77 religieuze symbolen aangetroffen: 1,3 per vaandel. Het vaakst komt een afbeelding van een heilige voor. Zij zijn 43 keer centraal in het vaandel en zeer groot afgebeeld. Dertigmaal wordt een kruis aangetroffen, soms in combinatie met beroepssymbolen, altijd veel kleiner dan de portretten van de heiligen, nogal eens weggedrukt in een hoekje. Tweemaal staat het H. Hart afgebeeld, eenmaal de H. Hostie en een keer de sleutel van Sint-Servaas. Het betreft hier een vaandel, afkomstig uit Maastricht, zodat men in deze sleutel tevens een lokaal symbool kan onderkennen. Er is iets merkwaardigs mee aan de hand. Waarom een Servaassleutel op een vaandel? Het lijkt gewaagd daarin een uitdrukking van lokale autonomie te zien, zoals tot in de zestiende eeuw gewoonte was. Toen redeneerde men dat wie de sleutel van het hemelrijk, die door Sint-Petrus in de vierde eeuw aan Sint-Servaas was afgestaan, in zijn bezit had, een gezag bezat dat uitging boven dat van de Staat.⁹ Hendrik van Veldeke, Nederlands eerste dichter, omschreef de positie van Sint-Servaas in de twaalfde eeuw al met de woorden:

⁹ A.M. Koldewij, *Der gude Sente Servas* (Maaslandse Monografieën (groot formaat); V), Assen/Maastricht 1985, pp. 117-122.

"Hi gaff hem die selve gewalt
Die hem God hadde ghegeven
Over die dode ende over die leven:
Dat was ware orkonde,
Dat hij bonde en ontbonde
Sondighe ende gherechte
Heeren ende knechte
Beide Man ende wijff
Inden doot ende inden lijff".¹⁰

Hoewel de politieke achtergronden van de Servaassleutel in het begin van de twintigste eeuw nauwelijks nog bekend waren, mag toch niet worden uitgesloten dat de vermelding van de Servaassleutel op het vaandel van de Katholieke Actie te Maastricht een sterke politieke symboolwaarde had. De Katholieke Actie werd tijdens de Tweede Wereldoorlog opgericht om het sociaal-religieuze werk van de standsorganisaties voort te zetten. De organisatie hechtte eraan duidelijk te maken dat zij in ethisch opzicht ver uitsteeg boven het nationaal-socialisme.

Gewoonlijk werd het imago van de organisatie evenwel bepaald door de afgebeelde heilige.¹¹ Meestal werd gekozen voor iemand die tijdens zijn leven activiteiten had uitgevoerd die verwant waren aan die van de organisatie. Erg consequent was men daarbij niet. De werkliedenbonden kozen voor de timmerman Joseph, een pars pro toto. Hij werd vijftienmaal op een vaandel afgebeeld. De metaalbewerkers stelden de bisschop van Noyon-Doornik, Eligius de goudsmid, ten voorbeeld (3x); de handelsreizigers opteerden voor Sint-Christoffel, die reizigers overzette (4x) en de vervoerders voor de aartsengel Raphaël, die Tobias op een reis had vergezeld (3x). Moeilijker hadden de mijnwerkers het. Zij kozen vijf keer voor Sint-Barbara, die opgesloten was geweest in een toren, die enige gelijkenis vertoonde met een mijnschacht. Een negental keren stelde een vakbondsafdeling zich onder bescherming van de patroonheilige van de eigen parochie om de band met de regio te benadrukken. Even vaak werd al dan niet op instigatie van de geestelijk adviseur geko-

¹⁰ Henric van Veldeken, *Sente Servas/Sanctus Servatius* / hrsg. von Th. Frings und G. Schieb, Halle 1956, vs. 1748-1756.

¹¹ [J. van den Boogard en W. Rutten], *De vlag dekt de lading*, Leeuwarden/Maastricht 1989, p. 4.

zen voor een fantasieheilige. Soms kwamen de aalmoezeniers met een "petite idéologie". Zo stelde kapelaan Von Bönninghausen in 1904 voor de Venlose Volksbond, waarin patroons en arbeiders waren verenigd, onder bescherming te stellen van de H. Carolus Borromeus omdat die in de heiligverklaringsbulle werd genoemd "Een schitterend voorbeeld voor herders en schapen, een martelaar der liefde".¹² Versterking van onderlinge solidariteit was hier kenmerkend het uitgangspunt.

De bedrijfstakgebonden symbolen waren gewoonlijk heel algemeen. De arbeidersstandsorganisaties beeldde meestal tandrad en hamer af; de mijnwerkersorganisaties kozen doorgaans voor een mijnlamp samen met twee afbouwhamers. Een enkele keer worden varianten daarop aangetroffen, alleen tandraderen, een hamer met houweel en dergelijke. In de vervoerssector ziet men het wagenwiel met vleugels, de locomotief, de bliksemschicht en de propeller verschijnen. Behalve de idee van stoere kracht, nodig om het werk uit te voeren, steekt achter deze symbolen vaak ook een vooruitgangsgedachte in de vorm van het voortrollend rad, de bliksemschicht en het stuurwiel. De veel voorkomende combinatie van tandrad, hamer en kruis verbeeldde zelfs uitdrukkelijk de samenwerking van kapitaal, arbeid en religie.¹³ De band met stad en streek is gewoonlijk slechts uitgedrukt in een gestileerde weergave van een markant punt. In Maastricht is dat de Servaasbrug of de Servaaskerk, in de mijnstreek een Malakoff-toren, ten plattelande een grazige weide of een breed stromend water. Op deze wijze werd benadrukt dat solidariteit en samenwerking in de eerste plaats dienden te leiden tot verbetering van de leefomstandigheden in eigen omgeving. Voor de herkenbaarheid van een opmarcherende organisatie waren deze aanduidingen van geen belang. Daarvoor werd vrijwel altijd de naam van de gemeente waaruit de afdeling afkomstig was in zeer grote letters op een duidelijk zichtbare plaats op het vaandel weergegeven.

Symboliek en functie verklaren ook de vorm en de uitvoering van het vaandel. De vakbonden en standsorganisaties waren niet de uitvinders van het vaandel als teken van opmarcherende groepen. Militairen liepen van oudsher achter hun vaandel aan en koesterden het met een uitgebreid ritueel. In het begin van de negentiende eeuw hadden

¹² 25 jaren sociale arbeid : feestuitgave R.K. Werkliedenbond Venlo, [Venlo] 1929, p. 15.

¹³ Van den Boogard en Rutten, De vlag dekt de lading, p. 8.

muziekgezelschappen zich een "drapeau" aangeschaft om bij hun publieke optredens duidelijk herkenbaar te zijn. Sinds 1830 bezitten ook de harmonieën en fanfares in Limburg vaandels. In meer dan 90% van de gevallen zijn het nog altijd ruitvormige vaandels, veelal vervaardigd naar Vlaams voorbeeld met gebruikmaking van velours of velours antique, omzoomd door goudgeborduurde kranen van eikenloof en - symbolisch voor succes - lauriertakken.¹⁴

De vak- en standsorganisaties hebben deels de gebruiken van de muziekgezelschappen gevolgd. Een veertiental vaandels is ruitvormig, gemaakt van velours of velours antique. Er is kwistig met gouddraad en goudfranje gewerkt. Herhaaldelijk is de centrale figuur gevat in een afzetting van lovertakken. De band met de oude vaandels van muziekgezelschappen is duidelijk, al is het kleurenspectrum ruimer dan op de oude Vlaamse harmonievaandels, waar het velours overwegend donkerrood en bruin was gekleurd.

Het overgrote deel van de vakbondsvaandels is evenwel rechthoekig en vervaardigd naar het voorbeeld van de wapperende nationale driekleur. Dat had consequenties voor het gebruik van materialen, zijde (33x), katoen (24x), wol (5x). Alleen bij vaandels, vervaardigd na de Tweede Wereldoorlog, komt men ook linnen (4x) of nylon (1x) tegen.

Het ligt voor de hand te vermoeden dat achter de gebruikte vormen en materialen een chronologie is verborgen: aanvankelijk ruitvormige vaandels van velours, zeer geschikt om de betekenis van de eigen organisatie of afdeling te benadrukken, later wapperende zijden en katoenen vaandels om bij collectief optreden met enige tientallen organisaties des te meer indruk te maken en na de Tweede Wereldoorlog een versobering, waarbij nieuwe, relatief goedkope materialen en weinig arbeidskracht vergende technieken de overhand krijgen. Deze veronderstelling is evenwel apert onjuist. Kostbare gevoerde vaandels van velours en kwistig bezet met goudband en gouddraad zijn tot kort vóór de Tweede Wereldoorlog vervaardigd, terwijl menig wapperend vaandel ouder is, soms zelfs van vóór 1914 stamt, zoals het geval is met de katoenen vlag van de R.-K. Volksbond van Venlo. Dit vaandel valt bijzonder op, omdat het zowel als wapperende vlag bij optochten alsook in uitgespreide vorm als vaandel kon

¹⁴ P. Crasborn, De Verenigingsvaandels, in: M. Nijsten, J. Meuwissen en J. Frusch, *Blaasmuziek in Limburg*, Thorn 1989, pp. 154-200.

worden gebruikt: aan de bovenzijde zijn lussen aangebracht zodat ophangen mogelijk was.

Behalve de functie - overwegend intern of publiek - speelden ongetwijfeld ook de kosten een rol. Het velours vaandel met gouddraad was vele malen duurder dan het wapperend vaandel, dat soms al voor f 26,- (prijs in 1934) kon worden verworven. De gebruikte technieken bevestigen de bovengenoemde hypothese. Tot 1942 werden overwegend zeer arbeidsintensieve technieken gebruikt. Er is veel borduurwerk, herhaaldelijk worden applicatie- of incrustatietechnieken gebruikt. Combinaties ervan komen veel voor. Bij het maken van acht vaandels werden drie of meer technieken tegelijk gebruikt, bij niet minder dan 37 twee technieken. Na de Tweede Wereldoorlog, toen het vaandel geleidelijk een minder opvallende rol ging spelen bij het representeren van de organisaties, werd ook in technisch opzicht een versobering doorgevoerd: druk- en schildertechnieken die maar weinig arbeidstijd vergden, werden herhaaldelijk toegepast.

De sterk ideëel gekleurde functie van de vaandels en vlaggen had ook nog andere gevolgen. De ontwerpers en de vervaardigers werden gewoonlijk niet belangrijk genoeg geacht om zelfs maar bij de officiële aanbieding te worden genoemd. Eigenlijk is slechts van één enkel vaandel bekend wie het heeft ontworpen en wie het vervaardigde. Het op 1 november 1927 onthulde vaandel van de Protestants-Christelijke Mijnwerkersbond was door L.H. Kurpershoek, hoofdbestuurslid van de Algemene Nederlandse Christelijke Ambtenarenbond, ontworpen en door een Haags atelier vervaardigd.¹⁵

Wat vaker kennen wij of de ontwerper of de maker. Dat is in het bijzonder het geval wanneer de vaandels zijn gesigineerd, iets wat elf keer voorkomt. Maar dan nog wordt men niet veel wijzer: wie is H.v.d.L.? Wat wordt bedoeld met JAP/LAP? Een wat duidelijker beeld krijgen wij van de Credo Pugno vlaggen. Omdat die niet kleurecht waren gebleken, verschenen publicaties dat de ontwerper-vervaardiger, Matthieu Lommen te Schaesberg, gratis voor herstel zorg droeg.

De spraakmakende gemeente houdt het erop dat de meeste vlaggen en vaandels zijn ontworpen en vervaardigd door vrouwelijke religieuzen. Mogelijk is dit juist; diverse vrouwenkloosters hadden ateliers

¹⁵ De Protestants-Christelijke Mijnwerker van 1 november 1927 vermeldt de ontwerper; de maker heeft het vaandel gesigineerd.

voor de vervaardiging van paramenten en vaandels die druk beklant waren. Voorzover evenwel makers bekend zijn, blijken de vakbonden zich veeleer tot gespecialiseerde ateliers dan tot kloosters te hebben gewend.

De anonimiteit van de makers en ontwerpers zegt ook iets over de artistieke kwaliteit. Pas in 1958 in het ontwerp van Tom Franssen voor de Eucharistische Kruistocht te Roermond komt een verbinding tussen kunsthistorisch belangrijke scholen en vaandels tot stand. Bij dit vaandel heeft het werk van Marc Chagall - naar het schijnt - als voorbeeld gediend. Voor die tijd hebben wij louter met kunstnijverheid te doen, waarbij de vormgeving overeenkomsten vertoont met die op aardewerk en porselein en in glas-in-loodramen uit dezelfde tijd. De artistieke geplogenheden in de kunstnijverheid werden steeds bepaald door de smaak van de opdrachtgever. Die stond nogal afwijzend ten opzichte van de sedert 1850 sterk persoonlijk gekleurde intuïtie van vooraanstaande kunstenaars. Het vaandel, "de verzinnebeelding van wat leeft en streeft in de organisatie", zoals Poels het in 1927 uitdrukte,¹⁶ diende gemaakt te zijn volgens het principe van het affiche en dus aan drie voorwaarden te voldoen: op grote afstand moest het de aandacht trekken door zijn kleur; door de markante voorstelling en vormgeving moest het van verre herkenbaar zijn en de voorstelling en de kleuropbouw dienden berekend te zijn op het uitwaaiëren van de vlag.¹⁷ Door deze doelstellingen sloot de vormgeving van de vakbondsvaandels en -vlaggen sterk aan bij die van allerlei vormen van volkskunst. De ontwikkeling naar een nieuwe en meer abstracte vormentaal verliep zeer traag. Zij laat zich bij gebrek aan studies over de ontwikkeling van de volkskunst in de late negentiende eeuw tot hun opgaan in algemeen aanvaarde kunstvormen in het derde kwart van de twintigste eeuw, toen design een artistiek specialisme werd, helaas niet bondig en tegelijk nauwgezet beschrijven.

¹⁶ *Limburgs Dagblad*, 19 september 1927, verslag van het vaandelwijdingsfeest N.R.K.M.B.

¹⁷ P. Nissen, *De Eucharistische Kruistocht van het bisschoppelijk college te Roermond : geschiedenis van een katholieke jeugdbeweging voor middelbare scholieren 1933-1983*, Roermond 1985, p. 63.

Vatten wij samen:

De vaandelcollectie van het Sociaal Historisch Centrum biedt een opmerkelijk spectrum van de symbolische vormtaal, door de arbeidersbeweging gehanteerd bij haar intrede in de moderne geïndustrialiseerde samenleving. De achterliggende idee is er één van zelfbewust groepsoptreden; de vormtaal wordt door dit representatief aspect geconditioneerd. Ook de arbeiders hebben er behoefte aan te tonen dat zij in elk type samenleving passen zonder te breken met tradities. Zoals het negentiende-eeuwse muziekgezelschap, zoals de oude parochiële gemeenschap met haar processies laten zij iedere toeschouwer zien dat zij een waardevol element in de samenleving zijn, waarmee rekening moet worden gehouden en geen buitenbeentje. Zoals eertijds legerafdelingen volgden zij het vaandel ten strijde; zoals de deelnemer aan de processie tonen zij het belang van hun ideeëngoed, zoals de harmonie en de fanfare hun bijdrage aan het welzijn van de lokale gemeenschap. Er vindt een integratie van doelstellingen plaats die de vaandelcollectie tot een opmerkenswaardige documentatie maakt omtrent de sociaal-psychologische consequenties van de overgang van een sterk informele samenleving naar een moderne industrieel gerichte markteconomie. Zij opent daarmee perspectieven op beter inzicht in de verandering van cultuurpatronen onder de minder welvarende delen van de bevolking, gaande van volkscultuur naar participatie in de elitaire cultuur. De grote vertraging waarmee de culturele opvattingen van de arbeiders zich aanpasten aan veranderingen in de samenleving is zo opmerkelijk, dat een breder onderzoek op dit terrein wenselijk is.